

Zorunluluk Kipliği Belirtisi –*mAll*'nın Anlamsal İyapısı

Arş. Gör. Demet Corcu

demetc@mersin.edu.tr

Ankara Üniversitesi

This article makes a semantic analysis of the only Turkish grammatical marker for necessity, *-mAll*, and aims at explaining how it is possible for this suffix to be used in expression of obligation, necessity and expression of deduction when used with the verb and copular *ol-*. We base our analyses on Frawley's (1992) definition of conceptual structure of modality. We also use Papafragou's (2000) definition of 'modal domains' to make the distinction between necessity and obligation clear. In addition to that, we define the conceptual structure of ambiguity of *olmalı*. We claim that this ambiguity can be resolved in terms of characteristics of possible entailments and presuppositions.

Anahtar Sözcükler: Eylem kipliği, önerme kipliği, zorunluluk, gereklilik, bulanık anlam, gösterim yapısı, kipsel alan, oluntusal eklenti, olgusal eklenti.

0. Giriş

Kiplik tümcelerin aktardığı önermenin konuşucu tarafından yorumunu ya da konuşucunun önermeye yönelik tutumunu aktaran bir eylem ulamıdır. Kiplik sadece eylem değil tüm tümce öğeleriyle biçimlenmesi nedeniyle diğer eylem ulamlarından daha karmaşık bir yapı sergiler. Bu yönüyle kiplik dil incelemelerinin temel araştırma konularındandır. Ayrıca, kipliğin dilbilgiselleştiği birçok dilde görülen kiplik belirtilerinin bulanık anlamlı kullanımları da kipliğin birçok biçim ve anlam çalışmasında sıklıkla ele alınan bir araştırma konusu olmasını beraberinde

getirmektedir. Birçok araştırmacı kipliği farklı biçimde ele almış ve çalışmalarının amaçları doğrultusunda farklı biçimde adlandırmıştır (Lyons, 1977; Bybee ve diğerleri, 1994; Sweetser, 1990; Palmer, 1986, 2001). Biz ise çalışmamızda, kipliğin tipolojisini çıkarmak amacı doğrultusunda en geniş kapsamlı ve en ayrıntılı alt tür tanımlamasını yaptığından Palmer'ın (2001) terim ve tanımlarını kullanacağız. Palmer temel olarak iki tür kiplik tanımlar: eylem kipliği (*event modality*) ve önerme kipliği (*propositional modality*). Palmer'ın tanımladığı kiplik türleri Tablo (1)'deki gibidir.

Kiplik			
Önerme kipliği (<i>Propositional Modality</i>)		Eylem kipliği (<i>Event modality</i>)	
Bilgisellik Kipliği	Tanımlı Kipliği	İstek Kipliği	İcedim Kipliği
<i>(Epistemic)</i>	<i>(Evidential)</i>	<i>(Deontic)</i>	<i>(Dynamic)</i>
-Rastlantısal tahmin <i>(speculative)</i>	-Aktarım <i>(reported)</i>	-İzin <i>(permissive)</i>	-Yeterlilik <i>(abilitive)</i>
- İdoğrultulu <i>(deductive)</i>	- Duyuş (<i>sensory</i>)	- Zorunluluk [& gereklilik] <i>(obligative)</i>	-Dilek (<i>volitive</i>)
- Sayıtlı <i>(assumptive)</i>		- Buyrum <i>(commissive)</i>	

Tablo (1): Palmer'ın (2001) kiplik tanımları.

Türkçe'de de Palmer'ın tanımladığı kiplik türlerinin tamamı için kullanılabilir dilbilgisel belirtiler bulunmaktadır. Ancak, Türkçe aynı zamanda bu kiplik türlerini aktarmak için sözlüksel birimleri de kullanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kiplik Türkçe'de tamamen dilbilgiselleşmiştir diyemeyiz. Yani, Türkçe daha çok karma bir kiplik sistemine (Palmer, 2001) sahiptir. Bu yönüyle kiplik Türkçe'nin bütüncül yapıda işleyen bir sistem olduğuna kuvvetli bir tanıtır.

Bu açıdan incelendiğinde zorunluluk anlatımı için Türkçe dilbilgisel tek zorunluluk belirtisi olan *-mAll* biçimbirimi anlam içyapısı açısından problem oluşturmaktadır. Türkçe'de zorunluluk *-mAll* soneki dışında sözlüksel öğeler, belli ezgi örüntüleri ve deyimleşmiş belirli kalıplarla anlatılır. Sözü edilen her bir zorunluluk anlatım yolunun sistemde biçim ve anlam açısından ayrı bir işlevi vardır (Corcu, 2003). Ancak, biçim ve anlam açısından sözcüksel birimlerden önemli farkları olan ve bu yüzden de alan yazınında en çok çalışma konusu olan günümüz Türkçesinin tek dilbilgiselleşmiş zorunluluk belirtisi *-mAll* soneki Türkçe zorunluluk kipliği anlatımında ayrı bir yer tutar. Sözlüksel anlatılar kendiliklerinden belirgin anlamlar taşırlar. Ancak, bir eylem çekim eki olan *-mAll* için durum farklıdır.*-mAll* kendi anlam içyapısını sözlüksel birimler kadar açık belirtemez. Başla bir deyişle *.-mAll*'nın işaretlediği zorunluluk kipliğinde zorunluluğu doğuran temel yaptırımın türü belirginleşmemiştir. Tümcedeki belirteçler, eylemin anlam yapısı, özne kişisi gibi tümce-içi öğeler kadar metin türü, tümcenin geçerli olduğu olası dünya, sözcüye yüklenen sözedim değeri gibi tümce-dışı etmenler de *-mAll*'nin anlamının belirginleşmesinde etkilidir. Buna göre *-mAll* zorunluluk içinde tanımlanan farklı derecelerde zorunluluğu (zorunluluk ve gereklilik) anlatmakta kullanılır. Bu çalışmada, *-mAll*'nin anlamsal içyapısı incelenirken temel araştırma amacımız bu ekin zorunluluk ve gereklilik anlatımı sırasında ortaya çıkan farklılığın içyapısına açıklama getirmektir.

-mAll biçimbirimiyle ilgili diğer bir sorun ise *ol-* eylemiyle birlikte kullanıldığında tanımlanan bulanık anlamlılıktır. Dilbilgiselleşmiş kiplik belirtileri birçok dilde eylem kipliği ile önerme kipliklerinin ikisini de anlatır. Bu ise bu belirtiler için bulanık anlamlı durumlar yaratır. Aslında, *-mAll*'nin bulanık anlamlılığı *ol-* eyleminin farklı etmenlerle belirginleşen çok anlamlılığından kaynaklanır. Bu çalışmada *olmalı*'nin bulanık anlamlılığının içyapısı da incelenecektir. *Olmalı* bulanık anlamlı kullanımların betimlemesi yapıldıktan sonra bu bulanıklığı çözümlmek için öneriler getirilecektir.

Yukarıda belirttiğimiz iki temel sorunu çözmek için çalışmada bu yönde alan yazınında kullanılan en açıklayıcı yaklaşımlardan biri olarak değerlendirdiğimiz Frawley'in (1992) terim ve tanımlarını kullanacağız. Frawley'e göre iki temel kiplik türü de gösterim ile aynı yapıya sahiptir. İkisi de gösterime ait gösterim merkezi (*deictic center*), ara (*distance*) ve uzaklık (*remotenes*) kavramlarıyla açıklanabilir. Frawley'e göre, önerme ve eylem kipliklerinin ikisi de gösterim merkezi olarak alınan kaynak ve hedef kavramlarıyla tanımlanabilir. Ancak, ikisi arasındaki fark bu kavramların yapılanışındadır. Önerme kipliğinde öncelik kaynakta iken eylem kipliğinde hedef önceliklidir.

Frawley'in görüşleri her ne kadar kiplik ulamının kavramsal yapısını açıklıyorsa da zorunluluk ve gereklilik arasındaki farkın açıklamasını net olarak yapmamıştır. Bu yönde açıklama yapabilmek için Papafragou'nun (2000) kipsel alan (*modal domain*) tanımını kullanacağız. Papafragou kipliği bağıntı kuramı çerçevesinde ele alır. Papafragou'nun yaklaşımı üç temel kavrama dayanır. Buna göre, kiplik (1)de gösterilen önerme üzerindeki bir kısıtlayıcı ile bir işlemciden oluşan yapıdadır. Kısıtlayıcı kiplik belirtisinin anlamıyla belirlenirken, işlemci *kipsel alanlar*la (*modal domain*) belirlenir. Papafragou'nun kipsel alan tanımı zorunluluk ile gereklilik arasındaki ayrımı betimlerken etkili bir araçtır. Bu çerçevede –*mAll*'nın kendiliğinden taşıdığı tek bir işlemci, yani kipsel alan, yoktur. Başka bir deyişle –*mAll*'nın kipsel alanı belirginleşmemiştir.

(1) İşlemci (Kısıtlayıcı, önerme)

Operator (Restrictor, proposition)

Bu çalışmada, –*mAll*'nın bulanık anlamlı olduğu *olmalı* yapısının anlam içyapısı çözümlemesi de Frawley'in yaklaşımına dayandırılacaktır. Frawley her iki kiplik türünün içyapısını aynı terimlerle ayrı ayrı açıklar. Ancak bu bulanık anlamlılığı çözümlemekte yetersiz kalır. Bu nedenle, *olmalı*'nın bulanık anlamlılığı önermenin aldığı eklentinin türü incelenerek tanımlanacaktır.

Özetle, çalışmanın birinci bölümünde zorunluluk ve gereklilik kavramları tanımlandıktan sonra *-mAll*'nin bu kullanımların anlamının içyapısı incelenecektir. İkinci bölümde ise *olmalı*'nin bulanık anlamlılığı ele alınacaktır. Önce bulanık anlamlı yapılar Frawley ve Papafragou çerçevesinde açıklanacaktır. Daha sonra ise, bulanık anlamlı yapının eklentiler kullanılarak çözümlenebileceğini ortaya koyan bir yaklaşım önerilecektir.

Çalışmamızda kullanılacak veri tabanı gazetelerin web sayfalarından, günlük konuşma verilerinden, internet üzerindeki sohbet odalarından yapılan seçmelerden oluşturulmuştur. Veri tabanında olumsuz tümceler ve soru tümceleri yer almamaktadır.

1. Zorunluluk

1.1. Zorunluluk ve Gereklilik Kavramlarının Tanımları

Zorunluluk kavramının alan yazınında tanımı bu kavramı anlatan dilsel birimlerin özelliği sonucu farklılaşır. Bybee ve diğerleri (1994) Palmer'ın zorunluluk olarak adlandırdığı kiplik türünün sözedim değerini ayırır. Bu ulam için kılıcı-odaklı kiplikleri arasında tanımladığı gereklilik terimini kullanır. Zorunluluğu ise konuşucu-odaklı kiplik türlerinden biri olarak ele alır. Ama Palmer (2001: 24) için sözedimlerine dayalı bu ayırım gereksizdir. Bizim çalışmamızda ise Palmer'ın (2001) güçlü zorunluluk zayıf zorunluluk ayırımı sırasıyla zorunluluk ve gereklilik terimiyle karşılanacaktır.

Palmer'ın (2001) yüklediği anlamıyla zorunluluk Papafragou'nun (2000) kiplik için tanımladığı temel kipsel alanlardan yola çıkılarak tanımlanabilir: *Yaptırımı olan bir gücün kılıcının istendik bir davranışı/eylemi gerçekleştirmesini sağlaması zorunluluktur.* Kılıcı üzerindeki bu yaptırım olağan, düzenleyici, inanca, isteğe ya da önermelerin yorumuna dayalı kipsel alanlarda zorunluluk tanımlanabilir. Zorunluluk, bir iş/oluş/kılışı zorunlu hale getiren yaptırımın kuvvetine bağlı olarak dereceli bir kavram olarak ele alınmaktadır (Coates, 1983; Bybee ve diğerleri, 1994;

Palmer, 1986, 2001). Zorunluluğa göre daha az kuvvetli bir yaptırımın geçerli olduğu durumları tanımlayan gereklilik ise sözlük anlamıyla *bir iş/oluş/kılışın bağlı bulunduğu iş/oluş/kılış* demektir.

Dildeki zorunluluk ve gereklilik kavramlarının işaretlenişi diller arasında farklılaşır. Bir dilde bu iki kavram farklı belirtenlerle anlatılabilir veya tek bir belirtenin farklı ortamlarda farklı kiplik derecelerini işaretleyebilir. Zorunluluk ile gereklilik arasındaki temel fark tanımda da adı geçen kipsel alanların türüne göre biçimlenir. Yasa, kural, ya da herhangi bir hiyerarşik toplumsal ilişkiden kaynaklanan düzenleyici ya da inanca dayalı bir kipsel alan zorunluluğu tanımlarken, isteğe, ideal ya da olağan durumların betimlenmesine veya bir önkoşulluluk ilişkisine dayalı olarak belirlenen kipsel alan ise gerekliliği betimler. Gereklilikte, zorunluluktaki kadar kuvvetli bir yaptırım ya da ceza değil, yerine getirilmesi gereken eylemin, yine bu eylemin, kılıcı açısından istendik bir iş/oluş/durumun elde edilmesi için bir önkoşulun varlığı söz konusudur.

Zorunluluk ile gereklilik, Türkçe’de işaretleniş biçimleri açısından sadece sözcüksel birimlerle anlatıldığı durumda farklılaşır. Zorunluluk *zorunlu, zorunda, şart, mecbur* sözcükleri ve bunların türetimleri ile anlatılırken gerekliliktemel olarak *gerek, lazım* sözcükleriyle aktarılır (Corcu, 2003). Dilbilgiselleşmiş zorunluluk belirtisi *-mAlI*’nın kullanıldığı durumlarda ise 1.2.’de açıklanan etmenler belirleyici rol oynar. Çalışmamızın birinci araştırma sorusunda da belirtildiği gibi amaçlarımızdan biri de bu etmenlerin neler olduğunu betimlemektir.

1.2. Zorunluluk ve Gereklilik Anlatımında *-mAlI*

Her ne kadar Palmer (2001) zorunluluk ve gerekliliği aynı kiplik türü olarak tanımlasa ve bu iki kavram arasında bir ayrıma gerek görmese de alan yazınındaki araştırmalar ve farklı dillerde iki kavramın işaretlenmesi için ayrı belirtenlerin kullanılması bu iki kavram arasında bir ayrımın söz konusu olduğunu gösterir. Bölüm 1.1.’de yaptığımız tanımlamalar da böyle bir farklılığın olduğunu

kanıtlamaktadır. Türkçe’de her ne kadar bu iki kavramı anlatan sözlüksel birimler farklıysa da dilbilgisel belirtenleri aynıdır: *-mAll*. Bu bölümde, *-mAll*’nın zorunluluk ve gereklilik anlatımının kavramsal olarak nasıl biçimlendiği Frawley’in (1992) gösterim terimleriyle açıklanacaktır. Ayrıca Papafragou’nun (2000) bağıntı kuramını kipliğe uygularken tanımladığı kipsel alanlar da Frawley’i desteklemek ve belirli kavramları daha net ortaya koymak için kullanılacaktır.

Frawley kipliği gösterim ile paralel bir yapıda inceleyerek hem önerme kipliği hem de eylem kipliği için *gösterim merkezi (deictic center)*, *yön (direction)* ve *uzaklık (remoteness)* kavramlarını tanımlar. Zorunluluk ve gereklilik kipliklerinin de arasında yer aldığı eylem kipliğini gösterim kavramıyla açıklarken Frawley gösterim merkezini *kendi (self)* olarak betimler. Yönü ise sözcelem zamanından sonraki bir zamana ve *kendinden başkasına* doğru biçiminde tanımlar. Zorunluluk ile gereklilik arasındaki farkın açığa çıktığı yer ise uzaklık kavramıdır. Zorunluluk daha yüksek bir gerçekleşme olasılığı anlattığı için ‘yakın’değeri alır. Gereklilik ise yaptırımın gücüne bağlı olarak anlatılan dünyanın gönderim dünyasıyla örtüşme olasılığı daha düşük olduğu için ‘uzak’ değeri alır. Tablo (2) Frawley’in gösterim yapısının kavramlarının zorunluluk ve gereklilik arasındaki farkı anlatmasında nasıl kullanıldığını açıkça gösterir.

	Zorunluluk	Gereklilik
Gösterim merkezi	kendi	kendi
Direction	sözcelem zamanından sonraya	sözcelem zamanından sonraya
Uzaklık	<u>yakın</u>	<u>uzak</u>

Tablo (2): Zorunluluk ve gerekliliğin Frawley (1992) çerçevesinde kavramsal yapısı

Frawley’in uzaklık kavramıyla tanımladığı farkın alt düzlemde nasıl yapılandığı ise Papafragou’nun (2000) kipsel alan kavramıyla açıklanabilir.

Papafragou her kiplik belirtisi için farklı kipsel alan ve kısıtlayıcıların söz konusu olduğunu, bu bileşimlerin kiplik belirtilerinin farklı kullanımlarında etkin olduğunu savunur. Bizim çalışma konumuz olan zorunluluk ve gereklilik kipliklerindeki fark da tanımlanan kipsel alanların tanımlanması ile belirginleşir. 2.1.1. ve 2.1.2.'de Frawley'in tanımladığı uzaklık Papafragou'nun kipsel alanlarıyla belirlenmekte ve zorunluluk/gereklilik kavramları arasındaki fark bu araçlarla açıklanmaktadır.

1.2.1. Zorunluluk Anlatımında –*mAll*

Gösterim merkezi ve ara açısından gereklilikle aynı özelliklere sahip olan zorunluluk bu kavramdan sadece aldığı farklı uzaklık değeriyle ayrılır. Zorunlulukta dil dünyası ile gösterimde bulunulan dünya arasındaki sözcelem zamanından sonra gerçekleşecek örtüşme daha yüksek olasılık derecesi gösterir. Zorunlu olarak işaretlenmiş bir eylemin kılıcı tarafından gerçekleştirilmesi daha yüksek beklenirliktedir. Bunun sebebi ise Papafragou'nun tanımladığı bazen üst üste çakışabilen kipsel alanlardır: *düzenleyiciler* (örn. *yasa, yasak, kanun, kural, otorite*), *inanca dayalı alanlar* (*günah, dini kural*), *sosyal alanlar* (*toplumsal yaptırım, ayıp, gelenek-görenek*). Yaptırımı daha kuvvetli olan bu alanlar sözcede aktarılan önermenin gerçekle örtüşme olasılığını yükseltmektedir. (2) – (6)'da parantez içinde belirtilen kipsel alanlar bu türdendir.

- (2) Satrançta oyuna başlarken her oyuncu bir piyonunu oynamalıdır. (*kural*)
- (3) Bir Müslüman oruç ibadetine başlamak için niyet ederek oruç tutmaya başlayınca artık onu tamamlamalıdır. (*dini kural*)
- (4) Kırmızı ışıkta durmalısın. (*kanun*)
- (5) Yarın Ankara'da olmalısın. (*otoritenin dayattığı yaptırım*)
- (6) [*Milli eğitim yönetmeliğinde der ki:*] Her gün düzenli plan yapılmalı. (*kural + yasa*)

(2) – (6)'da verilen kipsel alanlar tümce'de dilbilgisel olarak kodlanan bir bilgi türünü göstermez. Bu kipsel alanlar asıl bu sözcelerin içinde geçerli oldukları olası dünyalarla belirginleşir. Burada verilen tümceler, farklı olası dünyalarda farklı kipsel alanlara ait bilgiler kodlayabilirler. Bu da onların farklı sözedim değeri taşımalarına, diğer bir deyişle farklı iletişimsel anlamlarla kullanılmalarına olanak sağlar. Her ne kadar, kipsel alan kavramı bağlama ait görünse de *-mAI'*nın varsayılan kipsel alanının belirginleşmemiş olması (*unspecified*) bu sonucu getiren temel nedendir.

1.2.2. Gereklilik Anlatımında *-mAI'*

Gereklilik, daha önce de belirtildiği gibi, zorunluluğa göre daha az kuvvetli yaptırımları olan görevlerin tanımlanması sırasında kullanılan bir kipliktir. Frawley'in (1992) gereklikte uzaklığın daha fazla olmasını söylemesinin nedeni de bu yaptırımın daha kuvvetsiz olmasıdır. Güçlü bir yaptırım sözcenin alıcısının önermede aktarılan eylemi gerçekleştirmesi olasılığını yükseltirken, daha az kuvvetli bir yaptırımda da bu olasılık düşmektedir. Sonuç olarak da gönderim dünyası (*reference world*) ile anlatım dünyası (*expressed world*) arasındaki örtüşmenin olması daha az beklenirliktir. Zorunlulukta olduğu gibi, gereklik için tanımlanan kipsel alanlar bu yaptırımların tanımlanmasıyla ortaya çıkar. Gereklik için tanımlanan kipsel alanlar ideal-merkezli alanlar (*ideal-centered domains*), olağan-merkezli alanlar (*normative domains*), kişisel inanç ve görüşler ile isteklerdir.

- (7) Kars Valiliği ve Belediye Başkanlığı, Metzamor'un kapatılması için uluslararası düzeyde girişimde bulunmalı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) gitmeli. (*ideal-merkezli + kişisel inanç*)
- (8) Siz tertemiz giyiminizle, konuşmanızla onlara moral ve güven vermelisiniz. (*ideal merkezli + kişisel inanç*)
- (9) Sabiha Gökçen, havacılık literatüründe yer almıyor. Oysa, onu tüm dünya tanımalı. (*kışisel görüş*)

- (10) Bu filmi mutlaka görmelisin. (*kişisel inanç ve istek*)
- (11) Görmediyseniz mutlaka görmelisiniz. Hatta bununla yetinmemeli, Mersin'den Antalya'ya kadar gündüz gözüyle otobüsle yolculuk yapmalısınız. (*kişisel inanç ve istek*)
- (12) Kendinizi dinlemeli ve bunu mümkün olduğunca tarafsız, kendinizi korumadan yapmaya çalışmalısınız (*kişisel inanç ve istek*)
- (13) Yarın çok güzel olmalıyım anne,
Güneş yanımda sönük kalmalı... (*istek*)
- (14) Pembe panjurlu, bahçeli bir evimiz olmalı. Çocuklarımız evimizin bahçesinde oynamalı. (*istek*)

(10) – (11)deki sözcelerin ikinci kişilere yönelik kullanımları ile birlikte sadece kişisel inanç alanındaki gereklilik kullanımları tavsiye sözedimi değeri taşıyabilir. Bu, diğer dillerdeki (örn. İngilizce *must*) anlam içyapısında kipsel alanı belirginleşmemiş gereklilik belirtilerinin kullanımlarında da karşılaşılan olağan bir durumdur. Ayrıca kişisel istekler birinci tekil, çoğul kişiye yönelik kullanıldığında kendine yönelik bir istek de aktarılabilir, örn. (13), (14). (10) – (14)'te *-mAll* biçimbiriminin anlamsal içyapısı, kuvvetli bir isteği ya da bir başkasına yönelik kuvvetli bir isteğin (tavsiye) gerekli hatta zorunlu olarak işaretleyebilmeyi sağlar.

2. Bulanık Anlamlı *olmalı*

Daha önce de belirtildiği gibi *-mAll* içsel olarak bulanık anlamlı değildir. Zaten Uzun'un (2004) da belirttiği gibi Türkçe bir eke birden çok işlev yüklemeyen "tek-ek tek-işlev" ilkesiyle çalışan bir dildir. Diğer eylem çekim ekleri gib *-mAll* da tek işlevli ve tek anlamlı bir ektir. Ancak, Türkçe'de koşaç olarak da kullanılan *ol-* biçimbirimi ile birlikte kullanıldığında, bu eyleminin getirdiği çokanlamlılık sonucu (Uzun, 2004) *olmalı* yapısı belirli etmenlerle çözümlenebilecek bulanık anlamlı bir yapı sergiler.

Ol- eylemi TDK Türkçe Sözlük'te 28 farklı anlamda gösterilmektedir. Ancak bu anlamlar ortak paydada birleştirildiğinde *ol-*'a üç temel anlam yüklenebilir: 1) bulunmak, 2) bir durumdan başka bir duruma geçmek, haline gelmek 3)koşaç. *Olmalı+* yapısının kullanımı sırasında tümce-içi belli etmenler bu yapının anlamının eylem kipliği ya da önerme kipliği olarak belirlenmesinde etkindir.

2.1 *Olmalı*'nın İki Kavramsal Yapısı

Her ne kadar *olmalı* yapısında bulanık anlamlılığı yaratan *ol-* eylemi ise de ortada bir bulanık anlamlılık olduğu kesindir. Bunun çözümü için de yine diğer bulanık anlamlı kiplik belirtileri için izlenen yolları izlemek ve bu yöndeki yaklaşımları kullanmak olasıdır. Frawley kiplik belirtileri için tanımlanan bulanık anlamlı durumları gösterim yapısı ile açıklar. Sweetser (1990) , Papafragou (2000) gibi kiplik üzerine yapılmış diğer önemli çalışmalara paralel olarak Frawley'in yaklaşımında da iki kiplik türünün de aynı kavramsal yapıda olduğu fikri temel alınır. İki tür kiplik arasındaki fark bu terimlerin altının farklı biçimde doldurulmasındandır.

Frawley'e (1992) göre, önerme kipliğinde gösterim merkezi, yani *bilgi kaynağı* (*source of information*) *kendi* (*self*) ya da *başkası* (*other*) olabilir. Yön *kendine* (*to the self*), *kendinden* (*from the self*), *başkasına* (*to other*) ya da *başkasından* (*from the other*) olarak, uzaklık ise gösterimi olan nokta (*reference point*) ile işaret edilen nokta (*located point*) arasında tanımlanır. Bu durumda, önerme kipliği kendi ya da başkasındaki bilgi kaynağını kullanarak bir önermenin aktardığı belirli bir yer ve zamanla ilgili bilginin doğruluk değerini konuşucunun belirlemesidir. Bu doğruluk değerini konuşucunun ne derece üstlendiği, önerme kipliğindeki bilginin geçerliliğini de, yani konuşucunun gönderim dünyası ile tanımlanan dünyadaki gerçekliklerin örtüşmesine olan inancını ve bu konuda aldığı yükümlülüğü sezdirir. Önerme kipliği içindeki derecelenme de işte bu geçerlilik durumuyla, yani uzaklıkla tanımlanır.

(15) – (17)'de *olmalı* eylem kipliği işaretlemektedir. Bu örneklerin içyapısını incelediğimizde gösterim merkezinin kendi olduğunu görürüz. Yön ise eylem kipliğinin bir özelliği olarak bu örneklerde de sözcelem zamanından sonraki bir zamana doğrudur. Kipsel alan yine zorunluluk ya da gereklilikte tanımlanan alanlardan biri olabilir. Diğer yandan (18) – (19)'da *olmalı* önerme kipliği işaretler. Bunun sebebi de bu yapının anlam içyapısı incelendiğinde açıkça ortaya çıkar. (18) – (19)'da gösterim merkezi başkasıdır. Yön doğrudan algılanan kanıtın kullanılmasıyla yapılan bir çıkarımı anlattığına göre kendine doğru olarak tanımlanmalıdır. Yapılan çıkarım kuvvetli bir olasılığı gösterdiği için ise bilgi kaynağı ile bilgiye konu olan nesnenin arasındaki uzaklığın yakın değeri aldığı söylenebilir.

- (15) Saat 3'te evde olmalısın. (*eylem kipliği*)
- (16) Hemen okula gitmeliyim. (*eylem kipliği*)
- (17) Gene en iyi çözüm, bir köşede oturup olan biteni izlemek olmalı. (*eylem kipliği*)
- (18) Her halinden belli, cabbar adam olmalı. (*önerme kipliği*)
- (19) Bu yapılmakta olan geniş tabanlı bir reform çalışması olmalı. (*önerme kipliği*)

2.2 Bulanık Anlamlılığı Tetikleyen Etmenler

Olmalı yapısının anlam ya da işlevini etkileyen temel etmenler

- i. gelecek gönderimi +(20a), /- (20b)
- ii. eylem öbeğindeki adıl üyenin türü (yer, zaman, durum belirteci)
- iii. Eylem öbeğindeki adıl ögenin anlamı (Heine, 1995) (21a), (21b).
- iv. Konuşucu ile kılıcının sözcelem anında aynı yerde bulunup bulunmaması (22)

olarak tanımlandığında örneklerde de görüldüğü gibi bulanık anlamlı durumların çözümlenmesi olasıdır.

- (20) a. Yarın Ankara'da olmalısın. (+gelecek gönderimi- gereklilik)
b. (Bağlam: İki kişi telefonda konuşurlarken) (Şu an) Ankara'da olmalı/sın. (-gelecek gönderimi- çıkarım)
- (21) a. Cesur olmalı. (toplumsal olarak istendik bir durumu betimleyen adıl öge gereklilik)
b. Korkak olmalı. (toplumsal olarak istendik bir durumu betimlemeyen adıl öge-çıkarm)
- (22) a. Hasan bu saatte evde olmalı. (konuşucu özne farklı yerde- gereklilik)
b. Hasan bu saatte evde olmalı. (konuşucu özne aynı yerde çıkarım)

Ancak, bazı örneklerde bu tür bir çözümlemeyle sonuca varılamaz. Bu yüzden bu değişkenlerin belirginleşmediği durumlarda bulanık anlamlılığı çözmek için başka bir yol tanımlanması gereklidir. Bu yönde yaptığımız incelemelerde tümcenin aldığı eklentilerin bu tür bulanık anlamlılığı çözmekte kullanılabileceği öne sürülmektedir. Bu doğrultuda çalışmamızda *olmalı*'nın bulanık anlamlılığı önermenin aldığı eklentilerin özellikleri ile çözümlenebileceği ileri sürülmektedir.

Bir önermenin alabileceği iki tür eklenti önvarsayım ve gerektirimidir. Önvarsayım konuşucu/yazarın dinleyenin/okurun bildiğini varsaydığı şey olarak tanımlanır. Gerektirim ise doğruluk değeri birinci tümcenin doğruluk değerine bağlı olarak tanımlanan uzantı tümcesidir. Bu eklentiler aşan yazımında farklı açılardan tanımlanıp incelenmektedir. Ancak bu çalışmada aldıkları oluntusallık ve olgusallık değerleri açısından tanımlamaları önemlidir.

Oluntusallık ve olgusallık bir dil dünyasında var olan bir önermenin dış dünyayla olan bağının iki farklı tanımlanma biçimidir. Oluntusal bir önermede bu iki dünyanın birbiriyle örtüşmesi söz konusudur. Önermenin tek bir doğruluk değeri vardır. Oluntusal bir önermenin doğruluk değeri dış dünyayla önerme

karşılaştırılarak bulunur. Oluntusal bir önerme sadece tek bir yer, tek bir zaman ve tikel bir özne için doğru ya da yanlış değeri alır. Buna karşın olgusal bir önermede durum farklıdır. Olgusal önermede geçerli olan tek dünya dil dünyasıdır. Dil dünyasında önerme hem yanlış hem doğru değeri alabilir. Olgusal bir önerme birçok farklı yer, zaman ya da farklı özneler için farklı olası dünyalarda geçerli olabilir. Özellik tümceleri, kiplik tümceleri bu tür olgusal tümcelerdir.

Oluntusal ve olgusal eklentilerin *olmalı* yapısının bulanık anlamlılığını çözmedeki rolü de bu tanımlamalar ışığında ortaya çıkmaktadır. Eğer önermenin gerektirimi oluntusal bir tümce bulanabiliyorsa, *olmalı* önerme kipliği anlatıyor demektir. Önermenin ne önvarsayımsal olarak ne de gerektirimi oluntusal bir tümce alması, onun Uzun ve Emeksiz'in (2004) söylem çerçevesi ayrımına göre daha az değer yüklü olduğunu ve gereklilik anlattığını gösterir. Özellikle de *ol-* eyleminin koşaç olarak işlev gördüğü ya da *bulunmak* anlamında kullanıldığı *-gelecek gönderimli* durumlarda önerme oluntusallaşır. Uzun ve Emeksiz'in söylem çerçevesi açısından bakıldığında oluntusallaşan bir önerme yer ve zaman gönderimi açısından sınırlanarak daha fazla değer yüklü olacağından soyut olamaz. Bu durumda, bu önerme en azından olgusal olarak nitelendirilmelidir. Ancak, *-mAll* bu oluntusallaştırma ögesine rağmen hala açısını korur. Dolayısıyla, ortaya çıkan kiplik değeri ancak konuşucunun bir oluntu hakkındaki yorumunu içerecek olan önerme kipliğidir. Yine *-mAll*'nin zorunluluk anlatmakla yükümlü bir ek olmasının etkisiyle bu önerme kipliğinde aktarılacak alt kiplik türü ancak konuşucunun güçlü yorumunu içeren ve belli tanıtılar sonucu vardığı sonuçla dünyayı yorumladığını anlatan çıkarım kipliğidir. Bu doğrultuda (20) – (22)'yi tekrar incelersek gereklilik anlatan 'a' tümceleri "*çünkü ben bunun böyle olduğu bir yer ve zamana şahidim*" gibi bir oluntusal gerektirim alabilir. 'b' tümceleri için ise bu söz konusu değildir. 'b' tümceleri özellik tümcesi niteliği taşırlar. Bu tümceler, '*geçmişte de öyle olmasının istendiği durumlar var*' önvarsayımsal eklentisini alabilir. Böyle bir önvarsayım ise birçok zaman ve yer için geçerli olabileceğinden olgusaldır.

- (23) a. Ayşenin yastığı duvar tarafında olmalı. Çünkü ben bunun böyle olduğu bir yer ve zamana şahidim.
- b. (Geçmişte de öyle olmasını istediği durumlar var. O yüzden) Ayşenin yastığı duvar tarafında olmalı. Bu onun özelliğidir..

Olmalı yapısının bulanık anlamlılığına oluntusal gerektirim ve olgusal önvarsayım eklentilerini kullanarak yaptığımız açıklama tamamen bulanık anlamlı olan önermeleri de çözümleyebilmektedir. Bu açıklama (23a), (23b)deki gibi bulanık anlamlılığı gelecek gönderimi, eylem öbeğindeki adıl üyenin türü, eylem öbeğindeki adıl öğenin anlamı, konuşucu ile kılıcının sözclem anında aynı yerde bulunup bulunmaması ile çözülemeyen durumlarda da açıklayıcı bir yaklaşımı tanımlar.

3. SONUÇ

Bu çalışmada Türkçe'nin tek dilbilgisel zorunluluk kipliği belirtisi – *mAII*'nin anlam içyapısı çözümlenmektedir. Çalışmada –*mAII* zorunluluk anlatımındaki yapılanması ve ol- eylemiyle ortaya çıkan bulanık anlamlılık açısından ele alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucu elde edilen vargılar aşağıdaki gibidir:

- i. Zorunluluk ve gereklilik Frawley'in (1992) kiplik için tanımladığı gösterim yapısında uzaklık kavramıyla birbirinden ayrılır.
- ii. Zorunluluk, güçlü bir yaptırımı işaretleyen bir kipsel alanda tanımlanarak gösterim dünyası ile anlatım dünyası arasındaki uzaklık kavramını yakın değeriyle doldurur. Zorunluluk için olası kipsel alanlar yasa, kanun, otorite sahibinin getirdiği zorunluluk, dini kural gibi güçlü yaptırımlı alanlardır.
- iii. Gereklilik ise ideal-merkezli, olağan-merkezli, kişisel inanç ve görüş, istek gibi yaptırımı daha az kuvvetli alanlarda tanımlanır. Böylece, gerekliliğin gösterim yapısındaki uzaklık kavramı da uzak olarak tanımlanır.
- iv. Çalışmamızda değindiğimiz bu kipsel alanlar –*mAII*'nin varsayılan

değerinde belirginleşmemiştir. Tümce için tanımlanan olası dünyalar *-mAlP*yla işaretlenen kipsel alanı belirginleştirir.

v. *Olmalı* için tanımlanan bulanık anlamlılık *-mAlP*'nin kendi anlamsal yapısının bir sonucu değil ol- eyleminin çok anlamlılığının bir sonucudur.

vi. Bu yapının bulanık anlamlılığı yine Frawley'in gösterim yapısıyla betimlenebilir. Buna göre *olmalı*'nin eylem kipliği ve önerme kipliği arasındaki tanımlama farkı aşağıdaki gibidir:

	Gösterim merkezi	Yön	Uzaklık
Eylem kipliği	kendi	<u>sözcelemden</u> <u>sonraki bir zaman</u>	yakın (zorunluluk) uzak (gereklilik)
Önerme kipliği	kendi	<u>başkasına doğru</u>	yakın

Tablo (3): *Olmalı*'nin eylem ve önerme kipliği anlatımının içyapıları

vii. Bulanık anlamlılık ise ancak önermenin aldığı eklentilerin belirginleştirilmesiyle çözümlenebilir. Oluntusal gerektirim eklentisi önerme kipliğini işaretler. Olgusal önvarsayım eklentisinin önerme için kullanılabilir olması ise o önermenin eylem kipliği anlattığını gösterir.

Bütün bu vargılar kipliğin içyapısının gösterimsel yapı ve kipsel alanla incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Birçok dilde tanımlanan kiplik belirtilerinin bulanık anlamlılığı ise önermelerin aldığı eklentilerin tanımlanması aracılığıyla olmalıdır. Bu vargılar, Türkçe'nin bütüncül yapısının kiplik gibi somut belirtileri olan dilsel ulamlarla incelenebileceğini de ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Aygen, G. (1998) *Split Inf. Hypothesis in Turkish*, Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

- Bybee, J. R. Perkins ve W. Pagliuca. (1994). *The evolution of grammar : Tense, aspect, and modality in the language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bybee, Joan and Felschmann, Suzanne (Eds.) (1995). *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam: J. Benjamins.
- Corcu, D. (2003) Türkçe kiplik sisteminin bir parçası olarak gerekliliğin dilbilimsel incelemesi, Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Heine, B. (1995). Agent-oriented vs. epistemic modality: Some observations on German modals. Joan Bybee ve Suzanne Fleishman (haz) *Modality in grammar and discourse* içinde, 17-53. Amsterdam: John Benjamins.
- Frawley, W. (1992). *Linguistics Semantics*. London: Lawrence Erlbaum Ass. Pub.
- Kocaman, A. (1983). Türkçe'de kip olgusu üzerine gözlemler, *Türk dili araştırmaları yillığı: Belleten, 1980-1981*. Ankara: TDK.
- Lyons, J. (1977) *Semantics*, II. Cilt. Cambridge, CUP
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality (İkinci Basım)*. Cambridge: CUP.
- Papafragou, A. (2000). *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*. Amsterdam: Elsevier.
- Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: CUP.
- Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK
- Uzun, E. (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Pandora.
- Uzun, L. ve Z. Erk-Emeksiz. (2004). *Uluslararası Dilbilim Kurultayında sunulan bildiri*. 13 Ağustos 2004. Doku Eylül Üniversitesi, İzmir.